

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

АНТОНЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСІВНА

УДК 821.161.2 – 3.09 + 929 Чемерис

**ПОЕТИКА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ
ВАЛЕНТИНА ЧЕМЕРИСА**

Спеціальність 10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української літератури Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, професор
Пінчук Тетяна Степанівна,
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
декан факультету української філології та соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Черкашина Тетяна Юріївна,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри романської філології та перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент
Соловей Олег Євгенович,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури.

Захист відбудеться «3» березня 2017 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61068, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано «1» лютого 2017 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Концепція розвитку української літератури на зламі ХХ – ХХІ століть черговий раз актуалізувала потребу всебічного й об'єктивного вивчення різножанрових художніх і художньо-документальних творів сучасних письменників, до яких належить і відомий вітчизняний прозаїк Валентин Лукич Чемерис (1936–2016) – автор гуморесок, оповідань, новел, повістей, романів, спогадів, публіцистичних творів.

Його творчий доробок був високо поцінований за життя. Він став лауреатом численних літературних відзнак, серед яких премії імені Остапа Вишні, імені Ф. Маківчука, С. Олійника, гумористичної премії Одарки й Карася, премій імені Ю. Яновського, Івана Мазепи, Д. Яворницького, Міжнародної премії Українського козацтва «Лицарське перо» та ін. На державному рівні В. Чемериса нагородили орденами рівноапостольного князя Володимира Великого (I, II, III ступенів) і святого архистратига Михаїла, Почесною грамотою й медаллю Кабінету Міністрів України, а також званням «Заслужений працівник культури України».

Та й загалом, творчість цього талановитого гумориста, мемуариста й романіста в процесі утвердження української національної культури в останні півстоліття є знаковою. Поза тим, його літературна спадщина, і насамперед художні й художньо-документальні романи та повісті досі залишаються практично недослідженими сучасним літературознавством. На сьогодні є лише епізодичні, моноаспектні, спорадичні критичні статті, присвячені окремим творам письменника (С. Мартинова «Історія одного роману, чи роман про одну історію», Л. Романчук «Загадка чарівності», «Сіяч любові», Д. Янко «Сяйво його зорі»). І це при тому, що проза В. Чемериса доволі цікава за своїми поетикальними виявами, а його художньо-документальні тексти дозволяють проникнути у творчу лабораторію митця, показати становлення письменника в контексті доби, реконструювати пошук його творчого «я» шляхом залучення автобіографічних елементів.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю фахового осмислення специфіки поетики прозового доробку письменника та відтвореної в ній художньої моделі світу в тих часопросторових координатах, що визначаються передусім авторською концепцією історії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна праця пов'язана з комплексною науково-дослідницькою темою кафедри української літератури Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (державний реєстраційний номер 0113V001780). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 3 від 28 жовтня 2008 року) та скоординовано на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (протокол № 6 від 07 грудня 2010 року).

Мета дисертаційної роботи полягає у виявленні й цілісному вивченні поетикальних домінант художньої й художньо-документальної прози В. Чемериса, осягненні його творчої індивідуальності.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- окреслити літературно-критичну базу дослідження;
- з'ясувати жанрову своєрідність художньої й художньо-документальної прози В. Чемериса, спираючись на сучасні студії проблем жанру;
- дослідити стильові домінанти автобіографічних творів письменника;
- виявити проблемно-тематичні й сюжетно-композиційні особливості його прози;
- визначити різновиди конфліктів і характерні риси хронотопу в художніх текстах В. Чемериса;
- з'ясувати параметри художньої моделі історії в прозі автора.

Об'єктом дослідження є художні й художньо-документальні твори В. Чемериса, зокрема історичні романи та повісті «Ольвія» (1983, 1990, 1993, 2008), «Фортеця на Борисфені» (1993), «Сини змієної богині» (2006), «Президент» (1994), «Я любила Шевченка» (1997), «Її звали янголом смерті» (1999), «Кохання в Україні» (2001), «Царгородська галера» (2009), «Місто коханців на Кара-Денізі» (2009), «Засвіт встали козаченьки» (2010), «Ордер на любов» (2007), «Марина – цариця московська» (2009), «Шліссельбург. Секретний в'язень каземату №11» (2009), «Поцілунок змії» (2009), «Ярославна» (2011); мемуарні романи «Це я, званий ще Чемерисом» (2006), «Веселий смуток мій» (2007), оповідання «Шарлотта, зеленоока мільйонерка» (2009), «Китайська троянда» (2009), «Люська» (2009), «Синдром Водяника» (2009), «Ми Бровки, котрі Сірки» (2009), «Цар і слон» (2008), «Щастя, послане по смерті» (2008), «Свій серед чужих і чужий серед своїх» (2009).

Предмет дослідження – поетика історичної й автобіографічної прози письменника.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають праці, присвячені історії та теорії літератури, М. Бахтіна, О. Білецького, В. Бурбели, О. Галича, В. Дончика, Г. Клочека, Н. Кожевникової, Ю. Лотмана, А. Науменка, А. Ткаченка, В. Халізева, Д. Чижевського, мовознавчі студії С. Єрмоленко; дослідження, присвячені питанням історизму, трансформації історичної правди в художню, жанрової специфіки історичного роману, Л. Александрової, С. Андрусів, О. Білого, І. Варфоломієва, А. Гуляка, М. Ільницького, Б. Мельничука, П. Ніколаєва, В. Оскоцького, А. Пауткіна, С. Петрова, Д. Пешорди, М. Сиротюка, В. Чумака; залучено праці з історії українського козацтва та його культури В. Антоновича, О. Апанович, В. Голобуцького, Я. Дашкевича, Д. Дорошенка, М. Костомарова, І. Крип'якевича, Ю. Мицика, Д. Наливайка, І. Огієнка, Д. Яворницького та ін. Особливо важливими з погляду поетики постають концепції М. Бахтіна, В. Бурбели, С. Єрмоленко, Н. Кожевникової, Ю. Лотмана, А. Науменка та ін.

Методологія дослідження ґрунтується на основі системного підходу до інтерпретації доробку письменника. Методологічною базою студії є порівняльно-історичний та історико-типологічний методи, які використано при зіставленні художніх творів із фольклорними джерелами та історико-документальними

матеріалами; з метою аналізу художніх текстів ми послуговувалися цілісно-системним і аналітико-описовим методами, що полягають у підборі, систематизації й описі матеріалу. Частково залучено біографічний метод та інтерв'ю з письменником для встановлення зв'язків між біографією літератора і специфікою відтворення художньої дійсності (інтерв'ю з В. Чемерисом проведено напередодні його 75-річчя 6 липня 2011 р. та 12 березня 2015 р.). Культурно-історичний метод дав змогу проаналізувати своєрідність тих історичних епох, які змальовано в його творах, і з'ясувати, чому саме ці події лягли в основу сюжету. Крім того, частково застосовано лінгвостилістичний і текстологічний методи задля виявлення мовностилістичних особливостей В. Чемериса.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено комплексний аналіз художньої та художньо-документальної прози В. Чемериса, а саме:

- уперше зроблено спробу дослідити поетику художньої й художньо-документальної спадщини письменника;
- виокремлено індивідуальні риси його творчості;
- здійснено проблемно-тематичний та ідейно-художній аналіз прози;
- удосконалено класифікацію символів у текстах прозаїка;
- простежено жанрові й стилеві особливості автобіографічних творів митця;
- набуло подальшого розвитку з'ясування родо-жанрової своєрідності художньої прози В. Чемериса, з огляду на сучасні студії проблем жанру;
- визначено різновиди конфліктів й основні риси хронотопу в його прозі;
- досліджено лінгвопоетику художніх і художньо-документальних творів для виявлення особливостей характеротворення;
- окреслено параметри художньої моделі історії в прозі автора.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані в подальших дослідженнях творчості В. Чемериса, у курсі історії української літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття, під час розробки спецкурсів і спецсеминарів, при підготовці навчальних посібників і підручників для студентів гуманітарних спеціальностей, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри української літератури Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Результати дослідження були апробовані на науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних – на II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті і науці» (Луганськ, 2012), міжнародній науковій конференції «Що водить сонце й зорні стелі: поетика любові в художній літературі» (Бердянськ, 2012), VII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Наукова дискусія: питання філології, мистецтвознавства та культурології» (Москва, 2012); всеукраїнських – II науковій конференції «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 2011), XI науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2012), III науково-практичній конференції «Українська

культура та ментальність: самотність в умовах глобалізації» (Сімферополь – Ялта, 2012), X науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 2012), III науково-практичній конференції «Література і місто: художній поступ» (Луганськ, 2012), науковій конференції «Література та історія» (Запоріжжя, 2012), XII науковій конференції «Слобожанщина: літературний вимір», присвяченій 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (Луганськ, 2014), науковій конференції «Запоріжжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 2015), міжвишівських наукових читаннях, присвячених 105-річчю від дня народження М. Д. Бернштейна, «Українська література “від давнини до сучасності”: парадигми, напрямки, проблеми» (Запоріжжя, 2016).

Публікації. Основні положення дослідження викладено у 12 одноосібних публікаціях, 6 із яких – у фахових виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних, 1 – у закордонному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків і списку використаних джерел (242 позиції). Загальний обсяг роботи становить 201 сторінку, із них 178 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної для дослідження теми, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету й основні завдання роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено теоретико-методологічну основу, методи аналізу, з'ясовано наукову новизну, практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію результатів дослідження, а також висвітлено ступінь вивчення цієї проблеми.

У **першому розділі «Теоретико-методологічна база дослідження»** окреслено історіографічне й теоретичне підґрунтя дослідження поезики прозових творів В. Чемериса. Крім того, визначено й умотивовано використання низки методів та прийомів, за допомогою яких і розглянуто поетикальний зріз літературних напрацювань письменника. У зв'язку з цим охарактеризовано поняття поезики, її тлумачення в історичному ретроспективному літературознавчому контексті та розуміння цього терміна на сучасному етапі.

У підрозділі *1.1. «Літературно-критична й наукова рецепція творчості Валентина Чемериса та її жанрова палітра»* запропоновано огляд історії питання та обґрунтування вибору зразків історичної і художньо-документальної прози В. Чемериса для нашого дослідження. З'ясовано, що художня й мемуарна спадщина письменника різножанрова й багатоманітна, і сьогодні цілком доступна в друкованому та в електронному вигляді. Водночас кількісний і змістовий аналіз літературознавчого доробку, присвяченого творчості українського гумориста, мемуариста й прозаїка, дозволяє констатувати відсутність комплексних студій, науковці практично не порушували питання поезики прози В. Чемериса, особливостей індивідуального стилю, творчої генези письменника.

Серед небагатьох дослідників можна назвати ім'я С. Сіверської, котра в кандидатській дисертації «Наративні особливості автобіографічної прози кінця ХХ – початку ХХІ століття» залучила до аналізу роман «Це я, званий іще Чемерисом» (2011). О. Арістархова в дисертаційній роботі «Художня рецепція образу гетьмана в українській літературі ХVII – ХХІ століть (на матеріалі творів про Івана Виговського)» звернулася до образу гетьмана в повісті В. Чемериса «Таємний агент двох престолів, або Хто ви за коня викуплений, Іван Остапович Виговський?», запропонувавши сучасне прочитання й декодування художніх текстів, у яких ідеться про життя й діяльність І. Виговського.

Про В. Чемериса як про автора численних історичних творів ідеться й у статті С. Мартинової «Історія одного роману чи роман про одну історію», у якій авторка підкреслила унікальність і важливість доробку письменника на скіфську й козацьку тематику, а також згадала неприємні перипетії із заборонаю друку його історичної прози, зокрема роману «Ольвія», указуючи на цензурні утиски, пов'язані з посиленням денаціоналізації української культури в радянський час.

Метафізичний аналіз книжки «Її звали янголом смерті» (1999) пропонує Л. Романчук у статті «Загадка чарівності». Дослідниця наголошує на синкретизмі жанрових форм творів і перелічує риси хронотопу. Значну увагу приділено також дослідженню лексики, народній творчості, яка живить прозу письменника. Крім того, Л. Романчук переконана, що герої більшості його новел належать до типу ранньоромантичних і їм притаманне «здорове, радісне ставлення до життя, відчуття природної сили, а їхньою природою та діями керує висока пристрасть».

Натомість літературознавча критика на значну частину творів письменника – маємо на увазі цикл повістей «Ордер на любов» (2007), книгу «Золотий саркофаг» (2009), роман «Фортеця на Борисфені» (2008), роман-есе «Ярославна» (2011) та ін. – представлена одним-двома відгуками або згадкою в оглядових статтях як ілюстрації під час аналізу та окреслення основних тенденцій літературного процесу початку ХХІ століття. Тож пропоноване нами дослідження поетики художньої й художньо-документальної прози В. Чемериса є одним із перших у цій царині.

Підрозділ 1.2. *«Поетика як літературознавча проблема: теоретико-методологічне осмислення поняття»* присвячено обґрунтуванню методології розвідки. Діахронічний рівень дослідження дефініції «поетика» дозволяє говорити про те, що при визначенні змістових домінант цього поняття важливим є історичний аспект, оскільки термінологічна невизначеність пов'язана насамперед зі станом розвитку науки про літературу в окремо взятий період історії. У результаті поетика як один із рухомих в еволюційному контексті термінів літературознавства повсякчас зумовлювала дискусії, що поставали з переакцентуації її модусів, хоч у більшості випадків поетика розглядалася як означник науки про форму художнього твору, тобто об'єктом аналізу є художність, сукупність творчих принципів, цілісність, системність, майстерність письменника.

В українському літературознавстві останніх десятиліть ХХ століття спостерігаємо інтерес до поетики окремого письменника й окремо взятого твору, а також апробації різноманітних методологічних концепцій, які продукують авторизоване значеннєве коло цього терміна. У нашому дослідженні ми виходимо з

того, що поетика – це наука про систему зображально-виражальних засобів у письменстві та будову літературних творів, а також один із розділів теорії літератури, що вивчає основні закономірності розвитку художньої літератури як мистецтва слова; визначення загальних структурно-типологічних закономірностей розвитку літератури як системи; характеристика й класифікація історично стійких літературно-художніх форм і утворень. У зв'язку з цим при аналізі прозових текстів із погляду поетики доречно досліджувати їхню багаторівневу структуру.

Отже, термін «поетика» в усіх його тлумаченнях, на наш погляд, найбільш повно й вичерпно відображає базисні засади розвитку літературного процесу, універсалізує зміст літературно-образного пошуку нових форм утілення думки, а також із найбільшою точністю визначає специфіку етапів становлення й розвитку творчого доробку В. Чемериса.

У другому розділі **«Поетикальний зріз художньо-документальної творчості письменника»** приділено увагу поетиці мемуарних творів В. Чемериса; виявлено й охарактеризовано їхні жанрові різновиди; з'ясовано мотиви прози та проаналізовано автобіографічну трилогію *«Веселий смуток мій»*.

У підрозділі 2.1. *«Мотиви художньо-документальної прози Валентина Чемериса»* йдеться про різновиди художніх мотивів, наявних в автобіографічних творах письменника *«Веселий смуток мій»* і *«Це я, званий іще Чемерисом»*. Потреба в залученні цієї літературознавчої категорії до аналізу художньо-документальних творів пов'язана з тим, що для поетики важливим є вивчення духовно-творчого, психологічно-енергетичного сполучення між універсумами висловлювання та певними моделями художнього впливу автора на сучасне йому й віддалене в часі рецептивне поле, а вагомими при розкритті духовного начала в поетиці твору є якраз художні мотиви або концепти, звучання котрих – це розкриття художнього змісту, яким автор має на меті вразити читача. Невипадково ж саме мотив твору визначається як тривала константа, що дозволяє не лише досягнути підтекст та інтертекст твору, а й вплинути на реципієнта, підживити читацьку свідомість духовною енергією тексту.

У ментальному просторі автобіографічної прози В. Чемериса актуалізовано категорії життя і смерті, кохання і ненависті, дитинства і старості, волі та обмеженості тощо, які слугують невичерпними мотивами для творчості. У художньому потрактуванні своєї життєвої історії автор значну увагу приділив якраз висвітленню загальнолюдських мотивів, адже він, як і кожна людина, проходить однакові етапи існування: народження, дитинство, навчання, стосунки з рідними, перше кохання, юність, зрілість, передчуття відходу у вічність. Усі ці моменти складають індивідуальний досвід особистості, обрамлений у культурно-історичний контекст життя окремого індивіда, і широко представлені в романі *«Це я, званий іще Чемерисом»*.

Щодо специфічних мотивів, то в автобіографічній трилогії *«Веселий смуток мій»* В. Чемерис поєднав мотиви, зумовлені специфікою автобіографічного жанру (зокрема: вибір творчого шляху, усвідомлення відповідальності митця перед людьми, роздуми про призначення письменника в суспільстві, життя сучасників), та мотиви, визначені особливостями історичних обставин життя автора

(розмірковування про плин часу, про тяжку, мінливу й непередбачувану долю-вдачу літератора тощо).

Отже, у мемуарах В. Чемериса постає багатовимірне відтворення конкретної біографії крізь призму й на тлі конкретно-історичних подій, які поза бажанням/небажанням автора вплинули на формування його творчої особистості та стимулювали до пошуку свого письменницького кредо.

У підрозділі 2.2. «Жанрові ознаки роману *«Це я, званий іще Чемерисом»* й автобіографічної трилогії *«Веселий смуток мій»* розглянуто художньо-документальні твори В. Чемериса.

Поетика як один із розділів теорії літератури, окрім іншого, вивчає також становлення та еволюцію жанрів. Однак множинність підходів до тлумачення й розуміння власне поняття мемуарної прози та різновекторність досліджень якраз і зумовлюють відсутність єдиноприйнятої класифікації жанрів мемуаристики.

Під час визначення жанрової приналежності художньо-документальних творів В. Чемериса, а саме автобіографічного *«Це я, званий іще Чемерисом»*, за основу було взято класифікацію Г. Поспелова, котрий у розмежуванні епічних жанрів провідним критерієм визначає тип жанрового змісту: на першому плані не розвиток характерів героїв, а зображення суспільно-побутового середовища, яке визначає стиль повсякденного існування людини, її поведінку та психологію. У рамках цієї класифікації виділено романічні, етологічні й національно-історичні жанри.

Ми із певністю можемо сказати, що *«Це я, званий іще Чемерисом»* – мемуарний роман з ахронологічною часопросторовою організацією, у якому домінують спогади автора про дитячі та юнацькі роки. Герой автобіографічної прози за своїми світоглядними переконаннями повністю є реальним: збіг імені персонажа з іменем автора, зображення реальних подій, у яких брав участь письменник, робить таку екстраполяцію ще більш відчутною. Також текст рясніє численними епіграфами, ліричними відступами, народними піснями, віршами, етнографічними й краєзнавчими матеріалами, пейзажними замальовками, що є важливими компонентами в сюжетно-композиційній структурі твору.

Оскільки в мемуарному романі важливе місце належить не тільки тематичній своєрідності змісту, а й специфіці ідейно-емоційного потрактування зображуваного, можемо стверджувати, що у творі *«Це я, званий іще Чемерисом»* наявні елементи романного, новелістичного й трагедійного мислення, які взаємопроникають і модифікуються, утворюючи новаторське жанрове явище, своєрідну соціально-побутову біографію, адже найбільш важливі події своїм значенням не виходять за межі контексту родинного чи особистого життя.

Однією з жанрових особливостей цього роману є те, що автор уникає оцінювальних суджень щодо людей, які його оточують. І хоч їхній внутрішній світ статичний, проте кожен із героїв є носієм і виразником певних ідей, переконань, навіть полярних думок. В. Чемерис акцентує увагу не тільки на власних спогадах, але й на політичних та соціокультурних проблемах, замислюється над їхнім вирішенням. При цьому він вдається до самоаналізу, осмислення витоків свого світогляду й формування характеру, окреслення морально-етичних принципів. Саме тому важливою рисою мемуарного роману *«Це я, званий іще Чемерисом»* є

використання автокоментарів, «постскриптуму» або зауважень у дужках. Таким чином автобіографічний оповідач переконує в достовірності зображеного, а монологічна оповідь дає можливість для довірливої бесіди з читачем.

Автобіографічному творові В. Чемериса «Веселий смуток мій» (2007) належить особливе місце в історії новітньої української літератури, адже в ньому висвітлено ті теми й проблеми, що перебували під цензурним табу в добу радянського тоталітарного режиму. Трилогія складається з книг, в основу сюжету яких покладено спогади письменника, подані в хронологічній послідовності.

Оскільки текст автобіографічний і передбачає наявність ретроспективи, розповідь в основному ведеться в минулому часі, однак знаходимо й висловлювання автора в теперішньому історичному часі: насамперед тоді, коли наратор знову емоційно переживає події й занурюється разом із читачами в контекст доби, про яку розповідає. Натомість перспективність у мемуарах переважає, коли йдеться про утвердження життєвої позиції письменника та плани на майбутнє. З одного боку, автор описує життя в межах свого особистого простору й часу, а з іншого – покидає межі цього простору й уписує себе в координати об'єктивного світу. Більше того, він висловлює своє ставлення до низки подій, дає аналіз тим історичним перипетіям, безпосереднім учасником яких йому довелося бути. Змальовуючи навколишній світ, В. Чемерис «подає» його через уривки з листів, чуже мовлення або й узагалі уникає конкретизації автора кваліфікативного висловлювання, що занурює, «інкорпорує» читача в епоху, наближує мову твору до живого спілкування.

Автобіографічна трилогія позначена тонким психологізмом. Мемуарист постійно робить акцент на внутрішній історії душі, яку охоплюють то радість, то гнів; то гордість за себе, за витвір, то сум і розчарування; відверто й довірливо він пише про свій душевний стан і ділиться досвідом, як треба виходити з депресії. Також В. Чемерис багато уваги приділяє тим людям, які змінили своє ставлення до нього самого, аби відтворити динаміку в стосунках і в характері певної особистості.

На лексичному рівні простежується наявність у тексті жаргонізмів, вульгаризмів, сленгу, іншої емоційно маркованої лексики, а на синтаксичному – порівняльних і зіставних конструкцій, риторичних питань, оцінних суджень, які суттєво урізноманітнюють, збагачують мову твору, наближають її до соціального та етнографічного середовища. Отже, досягається оригінальність мемуарів, що посідають особливе місце у творчому доробку письменника. Оптимізм і любов до всього живого, віра в Бога пронизують обидва автобіографічні тексти В. Чемериса, у яких автор намагається донести до читача правду про епоху й людей, про тогочасний і сьогоденний стан справ у державі.

У третьому розділі «Художня реалізація історичної тематики в прозі В. Чемериса» розглядається специфіка вияву поетикальних ознак у прозових творах письменника. У результаті аналізу низки різножанрових текстів з'ясовано характерні риси стильової манери письма автора; окреслено проблемно-тематичний діапазон, розкрито сюжетну канву й композицію повістей і романів. Особливу увагу приділено ідейним домінантам і видам конфліктів в історичних творах, охарактеризовано часопросторовий континуум і визначено види хронотопів. Крім

того, належним чином розглянуто поняття історизму, домислу й вимислу в історичній прозі В. Чемериса.

У підрозділі 3.1. *«Історична проза письменника: жанрові різновиди й композиція»* здійснено аналіз прози В. Чемериса з погляду її жанрової приналежності та композиції.

Власне, жанр як самостійна художня єдність характеризується своєрідною поетикою та специфічними умовами побутування; при цьому тематика, принципи відображення дійсності, засоби типізації персонажів підпорядковані певній комунікативній меті. Під час визначення жанру прозових текстів В. Чемериса нами було також ураховано власне авторський погляд, адже це дозволяє краще зорієнтуватися в ідейно-тематичних і проблемних домінантах його творів, визначити особливості композиції. Сам письменник, і ми за ним, у своєму літературному доробку виокремлює п'ять світів (термін В. Чемериса) – жанрово-тематичних груп: 1) історичні романи, повісті, оповідання («Ольвія», «Фортеця на Борисфені», «Смерть Атея», «Генерали імперії», «Ордер на любов», «Скандал в імператорському сімействі», «Емпірська відьма...», збірка повістей «Її звали янголом смерті», «Я любила Шевченка», «Кохання в Україні» та ін.; 2) детективно-пригодницькі книги: «Убивство на хуторі біля Диканьки», «День Ворона», «Тайна Агати Крісті», «Таємнича пригода на Орлі», «Золотий саркофаг» та ін.; 3) фантастичні романи «Приречені на щастя», «Білий король детективу», «В сузір'ї Дракона», «Феномен Фенікса» тощо; 4) твори із сучасного життя: оповідання, повісті («Державна коханка»), романи-есе («Сини змієної богині», «Президент», «Голгофа українського православ'я», «Бомба для патріарха», «Ярославна»); 5) сатира та гумор.

Найчисленнішу групу в прозі В. Чемериса безумовно становлять художньо-історичні твори, в основному романи й повісті, у межах яких можна виокремити дві тематичні групи: козацьку («Місто коханців на Кара-Денізі», «Засвіт встали козаченьки...», «Ордер на любов», «Фортеця на Борисфені» та ін.) і скіфську («Ольвія», «Смерть Атея», «Сини змієної богині», планувався до друку ще один твір «Смерть Скіфії», але через особисті проблеми в житті письменника він так і не побачив світ).

Отже, у творчому доробку В. Чемериса представлено різножанрові, а також мемуарні тексти, у яких порушено низку актуальних тем і проблем. Крім того, кількісне переважання саме історичної прози вимагає детального розгляду таких понять, як вимисел і домисел в історичних повістях і романах письменника.

У підрозділі 3.2. *«Проблемно-тематичні домінанти текстів»* виявлено, згруповано й проілюстровано численними прикладами з творів проблемні центри історичної прози В. Чемериса.

Проблематика художнього твору залежить від багатьох чинників – історичних подій, соціальних проблем сучасності, «ідей часу», «літературної моди», тематики твору – і безпосередньо пов'язана з авторським задумом. Першочерговими для розгляду творчості письменника постають питання, які визначені його світосприйняттям, авторською позицією щодо тих чи тих явищ дійсності та відображені в проблематиці художнього твору. Саме цим і зумовлений той факт, що

одні й ті самі теми в різних авторів висвітлені по-різному, і, відповідно, твори на одну й ту саму тематику різняться проблематикою, наприклад, тема подружнього життя тісно переплітається з проблемою взаємин між закоханими й реалізується через розкриття особливостей так званого любовного трикутника (Петро Сагайдачний – Яна – Анастасія («Місто коханців на Кара-Денізі»), Маруся – Грицько – Ганна («Засвіт встали козаченьки...»), Тарас – Оксана – Вихрест («Ордер на любов»), Ясон – Ольвія – Тапур («Ольвія») тощо).

У своєму творчому доробку митець порушує одвічні проблеми багатства і бідності, любові і ненависті, вірності і зради, прощення і помсти як необхідних складників боротьби за самоствердження, справедливості, краще життя; стосунки батьків і дітей, виховання високоморальної особистості, – розв'язання цих та інших непростих питань знаходимо у В. Чемериса. Сюжетні лінії у творчості митця підпорядковані переважно мотиву збереження родинного коріння, сім'ї – мотиву, який у прозових творах звучить дуже гостро. Так, у романі «Марина – цариця московська» домінують образи рідних або осіб, які впливали на виховання дитини: батька, матері, сестер, няньки. Згадка про першу життєву науку пов'язана саме з ними.

Авторитет старших людей у романах В. Чемериса є непорушним. Старість загалом, згідно з традиціями світової культури, асоціюється з мудрістю, глибокою вірою, справедливістю. Старші люди для письменника – це коріння родинного дерева. Тож у вуста цих персонажів автор вкладає важливі життєві істини, попередження, настанови. Глибокого філософського значення в прозових творах митця набуває мотив збереження батьківського обійстя, рідної домівки як обов'язкової умови збереження роду.

Художня канва історичної прози пронизана також розкриттям проблеми протистояння між особою і тоталітарною державою, як-от: «Марина – цариця московська», «Фортеця на Борисфені», «Місто коханців на Кара-Денізі», «Ордер на любов», «Поцілунок змії» та інші. Але вона не виражена прямо, а втілена за допомогою різноманітних художніх засобів (зображення образів-характерів, портретні описи, розвиток конфлікту).

Проблему міжнаціональних взаємин українців і поляків та збереження національної пам'яті у творчості письменника розкрито в романі «Фортеця на Борисфені» (1993). Ідея відродження нації – одна з провідних в історичній прозі В. Чемериса, бо вона є джерелом пізнання минулого народу й спонукає до переосмислення націєтворчих орієнтирів. У ній акумульовано суспільно-політичне життя України часів Б. Хмельницького. Автор, зображуючи історичні події та реальних осіб, подає національно-історичну концепцію, персоніфікує певні ідеї.

Отже, проблематика історичної прози В. Чемериса охоплює низку філософських, психологічних, соціальних та політичних питань, які не обмежуються обр'ядами змалюваної доби й набувають загальнолюдського звучання. Це проблеми добра і зла, слова і вчинку, правдивого і фальшивого свідчення про свій час, збереження історичної пам'яті як запоруки майбутнього людства, спадкоємність прогресивних ідей, принципів народної моралі, естетики.

У підрозділі 3.3. «Художні особливості конфлікту й хронотопу» виявлено різні види конфліктів й ознаки часопросторового континууму.

У художній прозі В. Чемериса конфлікт розкривається і в сюжеті, і в композиції тексту. Типологію конфліктів художньої прози митця розглянуто крізь призму взаємодії головного героя зі світом, що постає у формі природного, соціального, внутрішнього та провиденційного конфліктів.

Узявши за основу класифікацію Ш. Пенна, у творчому доробку письменника можна простежити наявність усіх чотирьох типів конфліктів. Зовнішні конфлікти: людина – людина («Ольвія»), людина – суспільство («Марина – цариця московська»), людина – природа («Ми Бровки, котрі Сірки», «Кохання в Україні», «Марина – цариця московська», «Ольвія», «Ордер на любов»), і внутрішні («Щастя, послане по смерті», «Украдене щастя», «Місто коханців на Кара-Денізі» та ін.).

У творах, де В. Чемерис удається до діалогічних форм розповіді, найчастіше домінує зовнішній загострений конфлікт. Як наслідок – звучить авторський заклик до боротьби й нетерпимості в ставленні до панівного ладу, акцентуація на боротьбі з політично-антагоністичними силами («Кохання в Україні», «Шліссельбург. Секретний в'язень каземату № 11», «Місто коханців на Кара-Денізі», «Фортеця на Борисфені», «Свій серед чужих і чужий серед своїх», «Поцілунок змії» та інші).

Для провиденційного конфлікту є характерним протидія персонажів художнього твору божествам або долі. Герої прози В. Чемериса виганяють злого духа, намагаються уникнути гніву богів, борються з чаклуном, обирають долю усупереч забобонам і заборонам («Ольвія», «Кохання в Україні», «Поцілунок змії», «Марина – цариця московська» та ін.). Боротьба з непередвизначеністю в художній прозі письменника постає у двох вимірах: у бурхливому протесті або смиренній покорі. Відсутність духовної боротьби призводить до покори долі, що тлумачиться як пасивна й руйнівна смиренність («Люська»).

Конфлікт між соціальними групами чи поколіннями як різновид соціального конфлікту знаходимо на сторінках роману «Марина – цариця московська». Також соціокультурним феноменом суспільного розвитку вважається й гендерний конфлікт, що ґрунтується на уявленнях порольової диференціації, ієрархічності статусів чоловіків і жінок («Ордер на любов», «Марина – цариця московська», «Кохання в Україні»).

Розгортання конфліктів відбувається в часопросторовому континуумі художнього твору – хронотопі (М. Бахтін). До теми художнього часу й простору звертались Н. Анісімова, О. Галич, Г. Гачев, М. Гей, Г. Зборовський, Т. Кононенко, Ю. Лотман, Ю. Руднев, Л. Чернець та ін.

У літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і часових ознак в осмисленому й конкретному цілому. Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо зримим; простір утягується в рух часу, сюжет історії. Своєрідність хронотопу в тому, що він сприймається не безпосередньо, а асоціативно-інтуїтивно – у сукупності метафор і сьогочасних замальовок часопростору, що містяться у творі.

Так, у прозі В. Чемериса найбільш важливим є хронотоп степу, кургану й дороги, що має такі ознаки: полісемантичність, символічність, наявність

горизонтального й вертикального векторів, взаємозв'язок із хронотопом дому, порогу, мосту та дверей, що зумовлено символікою межі та двостороннього переходу. Хронотоп міста в прозі Чемериса твориться на перехресті кількох його втілень: міста-матері, міста-міфу, міста-пекла. Через асоціативно-інтуїтивне сприйняття художньої дійсності уточнюється й поглиблюється сутність образів, які постають на тлі особливого часопростору, витвореного й удосконаленого самим автором. Різноплановість хронотопних нашарувань найчастіше використовується з метою реалізації ідеї твору та авторського задуму.

Час у письменника – категорія філософська, він пов'язаний з осмисленням людиною сенсу життя. Часто трапляється протиставлення «тоді – тепер» як нерозривного зв'язку між минулим і теперішнім. Тема швидкоплинності часу та неможливості людини його призупинити пронизує історичні твори, однак В. Чемерис і не намагається підштовхнути героїв до боротьби з неможливим, навпаки, зображує їхні моральні та психофізіологічні зміни.

Отже, у поезиці письменника хронотоп, як і топоси, виконує сюжетотворчу, формотворчу, жанротворчу, характеротворчу й символічну художні функції.

У підрозділі 3.4. «*Образи-характери у вимірах лінгвопоетики*» виявлено типи образу автора в прозі В. Чемериса.

Наявність у художньому тексті актуалізованих мовних і мовленнєвих одиниць, які володіють чинником лінгвопоетичного значення, слугує важливою умовою для характеристики лінгвопоетичного типу художнього тексту як єдності формальних, змістових і композиційно-мовленнєвих показників у їхній естетичній значущості. Ця єдність характеризується наявністю стилістично маркованих мовних засобів, які формують «образ автора», а сама ця категорія використовується в інструментарії дослідників для аналізу художньо-мовних структур текстів прози.

Теорію образу автора розглянуто прихильниками Женевської школи, у працях М. Бахтіна, О. Білецького, Р. Будагова, Г. Винокура, Б. Кормана, М. Коцюбинської, О. Чичеріна, І. Гюббенет, С. Єрмоленко, В. Задорнова, В. Кухаренко, Л. Пустовіт, Л. Ставицької та ін. Поняття образу автора в сучасному літературознавстві різною мірою корелюється з такими, як «мовна особистість», «мовний світ письменника», «цілісний образ митця», «адресант художнього тексту», «імпліцитний автор» тощо.

Визначальною ознакою мовної особистості є мовна свідомість, яка характеризує ідіостиль як засіб художньо-образного самовираження. Мовна свідомість особистості, специфіка її мовної поведінки зумовлюються насамперед світоглядом. Мовну свідомість відображає та реєструє тезаурус мовної особистості. На основі літературознавчих уявлень про образ автора в праці С. Руссової запропонована така його типологія в художньому тексті, як автор-скриптор, автор-секуляризований пророк, автор-ізгой, автор-митець, автор-ремісник, автор-трикстер, автор-приватна особа. Ця типологія відображає і читацьке сприйняття, і форми вияву літературних концепцій, які також можуть бути класифіковані як соціальна поведінка або психофізіологічні характеристики особистості.

У художній прозі В. Чемериса однією з форм саморепрезентації стає образ автора-ізгоя. Автор-ізгой через різні обставини (національну приналежність, ідейні переконання, рівень освіти) відчуває себе чужим у своїй державі, ігнорує ідеологічні

приписи суспільства. Саме цей образ автора в основному постає в іпостасі зрадника, бунтівника, як-от Семен Микитович Олійничук або ж Альберт Шаміссо, який був своїм серед чужих (Німеччина) і чужим серед своїх (Франція). Важливим є те, що цей тип, котрий перебуває в опозиції до суспільства, з'являється лише на певному соціально-історичному тлі. Це феномен або природженого «ізгойництва» особистості, не схильної до конформізму, або приналежності до певної групи, особливого світу, що характеризується насамперед своєю мовою й антиповедінкою. Це пов'язано з тим, що у творчості В. Чемериса ліричному «я» протиставлені «всі» – увесь навколишній світ, головні ознаки якого – це відсутність яскравих індивідуальностей, стереотипи, вузькість мислення обивателя.

У прозовому доробку В. Чемериса є також низка творів, у яких автор постає як трикстер. Саме у формі гри, опосередковано, без дидактичних настанов й оцінних суджень письменник правдиво пише про всіх – про родичів, священиків, роль церкви, бояр, тортури, зраду тощо. При цьому такі ліричні суб'єкти його творів, як Вихрест («Ордер на любов»), Марина з сином («Марина – цариця московська»), Горпина Чураїха («Засвіт встали козаченьки»), хоча і є заручниками обставин, «гвинтиками» в державній машині, однак позиція митця щодо них залишається амбівалентною: він співчуває їм, любить людину такою, якою вона є.

Найбільш чітко дозволяє побачити орієнтири поетичного світу образу автора-митця аналіз фундаментальної дихотомії «своє – чуже». Чітка межа між ними простежується в зіставленні розміреного повсякденного життя та боротьби в різних її проявах (образи дядька Пугача, Тараса, Пишногубого в «Ордері на любов», любові та ненависті Ольвії і Тапура, архонта і його дружини – в «Ольвії», Марини і російського народу – у романі «Марина – цариця московська», русичами і половцями – у «Коханні на Україні», Оленою і Романом – у «Фортеці на Борисфені»).

У мові прозових текстів В. Чемериса й мовленні героїв часто вжито архаїзми й історизми для відтворення мовного колориту доби. Водночас автор обов'язково у вигляді приміток, пояснень, автокоментарів чи постскриптуму розтлумачує лексичне значення незрозумілих для читача слів і подає їхню етимологію в історичному контексті.

Отже, прозові твори В. Чемериса характеризуються наявністю стилістично маркованих мовних засобів, які формують «образ автора», а чинник лінгвопоетичної значущості допомагає маркувати рівні прояву образу автора в якості параметрів для створення багаторівневої лінгвопоетичної типології в художніх текстах письменника.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Творчість В. Чемериса ввійшла до скарбниці національної культури, однак у вітчизняній та зарубіжній науці відсутні комплексні праці з вивчення й аналізу його прози, особливо щодо поетики численних різножанрових текстів.

У результаті нашого літературознавчого дослідження поетики історичних і художньо-документальних творів письменника зроблено низку висновків щодо стильових, жанрових, мовностилістичних особливостей.

Так, у мемуаристиці, що відзначається особливим ліризмом, В. Чемерис подає події минулого крізь призму індивідуального досвіду, про більшість речей пише відверто, без будь-яких обмежень, уникаючи натяків, сміливо змальовує тогочасний і сучасний літературний процес, детально зупиняється на перипетіях, пов'язаних із виходом у світ його романів. Водночас у його художньо-документальній прозі спостерігаємо послідовну нівеляцію особистості персонажа на тлі посилення функцій «я» автора, активізацією авторської суб'єктивності.

Творчий доробок письменника охоплює художньо-документальні, історичні, фантастичні, детективно-пригодницькі, гумористично-сатиричні твори. Розрізнення понять вимисел і домисел дало змогу виокремити такі різновиди історичних романів В. Чемериса, як історико-пригодницький, історико-художній, художньо-документальний та історико-філософський.

Через зображення протистояння антагоністичних за певним критерієм (національність, релігія, стать) образів автор засуджує соціальну, майнову, гендерну нерівність та несправедливість, постає борцем за правду, пропагує активну національну й громадянську позицію. Саме тому новаторським, але й зумовленим творчою та історичною необхідністю було звернення до скіфської й козацької тематики. Крім того, письменник у прозових текстах порушує філософські, психологічні, соціальні та політичні проблеми.

У прозі В. Чемерис детально зупиняється на характерах, намагається донести й психологічно вмотивувати вчинки героїв. Вправно обіграні події, незвичні зіставлення, контрастність у змалюванні персонажів стали прикметними ознаками його прози. Характерним для гендерних образів є динамізм особистості, її трансформації під впливом зовнішніх обставин і внутрішніх роздумів. Чоловічі образи-характери представлені образами козака, чоловіка-власника й чоловіка-тирана. У процесі становлення та самореалізації герої, незалежно від статі, зіштовхуються з природними, соціальними, внутрішніми або провіденційними конфліктами, що можуть приховуватись у внутрішньому та зовнішньому світі.

В. Чемерис у своїх романах використовує традиційні засоби характеротворення – вчинки, мова, думки, поведінка розкривають вдачу персонажа; опис портрета, одягу – відбиває натуру героя та ін. У більшості з них письменник уникає авторських емоційно-оцінних суджень, намагається зрозуміти й – досить часто – виправдати вчинки героїв, однак критика присутня в чужому мовленні, коли персонажі висловлюють ставлення до подій.

Проза В. Чемериса пронизана й символічними описами часу та простору: топоси степу, міста, кургану, порогу є своєрідними категоріями-мікрокосмами, де персонажі живуть за чітко визначеними й усталеними нормами. У його прозі за образами-символами (зозуля, соловей, орел), окрім широкого значення, закріплено й вузьке тлумачення, зумовлене сюжетом, – звучання, закорінене в індивідуально-авторському світогляді, реальному життєвому досвіді письменника. Пріоритетними у творчості митця стали опоетизовані символи віри, надії, любові, щастя, справедливості.

Важливу ідейно-композиційну роль у структурі художніх творів В. Чемериса відіграють сновидіння, що також виконують сюжетно-композиційну й

характеротворчу функцію. Сміслові навантаження сновидної картини в кожному творі суто суб'єктивні.

Автор дбає про відповідність поетики конкретного твору висвітленому життєвому факту чи історичній події загалом. Романтичності прозі митця надають непоодинокі звернення до ліричних текстів народних пісень, у яких звучить туга за справедливістю, віра в добро, у людське щастя.

Типологія прози письменника розглядається крізь призму образу письменника, що відображає і читацьке сприйняття, і форми вияву літературних концепцій. Згідно з таким підходом образ автора в художній прозі В. Чемериса постає митцем, ізгоем, трикстером. Діапазон зацікавлень письменника охоплює різноманітні сфери авторського сьогодення: події визвольної війни, трудові будні, протистояння владі, осмислення ролі видатних постатей в історії держави, власне бачення свого життєвого шляху.

Узагальнюючи погляд на поетику прозової творчості В. Чемериса щодо її поетичних елементів та самотності художньої спадщини митця, зазначимо, що його художні тексти характеризуються багатством актуалізованих мовних і мовленнєвих одиниць, що наділені лінгвопоетичним значенням та увиразнюють модель світосприйняття автора.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Антоненко Т. Специфіка розкриття образу Марусі Чурай у повісті В. Чемериса «Засвіт встали козаченьки» / Т. Антоненко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2011. – № 1(212). – С. 10–15.

2. Антоненко Т. Жанрові особливості мемуарного роману В. Чемериса «Це я, званий іще Чемерисом» / Т. Антоненко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2011. – № 19(230). – С. 74–80.

3. Антоненко Т. Специфіка типу трагічної героїні в романі В. Чемериса «Ольвія» / Т. Антоненко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2012. – № 3(238). – С. 64–69.

4. Антоненко Т. Типологія жіночих образів у прозі В. Чемериса / Т. Антоненко // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Сер. : Філологічні науки / за наук. ред. проф. П. І. Білоусенка, проф. Т. В. Хом'як та ін. – Запоріжжя, 2012. – № 4. – С. 9–11.

5. Антоненко Т. Філософія любові в романі Валентина Чемериса «Ольвія» / Т. Антоненко // European Applied Sciences. – Stuttgart : ORT Publishing. – 2013. – № 8. – С. 122–125.

6. Антоненко Т. Проблемно-тематичне розмаїття історичного роману В. Чемериса «Марина – цариця московська» / Т. Антоненко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2014. – № 1(284). – С. 111–118.

7. Антоненко Т. Любовний трикутник як основа сюжетобудування у романі В. Чемериса «Ольвія» / Т. Антоненко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Сер. : лінгвістика і літературознавство : міжвузів. зб. наук. ст. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 2. – С. 310–318.

Додаткові публікації:

1. Антоненко Т. Проблема історичної та художньої правди у повісті В. Чемериса «Місто коханців на Кара-Денізі» / Т. Антоненко // Перший крок у науку : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. : проф. С. В. Савченко, проф. Н. В. Гавриш та ін. – Луганськ, 2011. – Т. 4. – С. 3–6.

2. Антоненко Т. Образ Ярославны в одноименном романе Валентина Чемериса / Т. Антоненко // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологи : материалы VII Междунар. заочной науч.-практ. конф. / Междунар. центр науки и образования. – М., 2012. – Ч. 1. – С. 112–117.

3. Антоненко Т. Історія українського козацтва у повісті В. Чемериса «Місто коханців на Кара-Денізі» / Т. Антоненко // Українська культура та ментальність: самотність в умовах глобалізації : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. : доц. В. І. Тарасов, доц. В. В. Трофимова та ін. – Сімферополь, 2012. – С. 138–141.

4. Антоненко Т. Специфіка типу трагічної героїні у романі В. Чемериса «Ольвія» / Т. Антоненко // Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті і науці : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. – Луганськ, 2012. – С. 16–18.

5. Антоненко Т. Трансформація фразеологізмів як стилістичний прийом у романі Валентина Чемериса «Ордер на любов» / Т. Антоненко // Образне слово Луганщини : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка / редкол. : проф. О. М. Горошкіна – Луганськ, 2012. – Вип. 11. – С. 31–33.

АНОТАЦІЯ

Антоненко Т. О. Поетика художньої прози Валентина Чемериса. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.10.01 – українська література. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України. – Харків, 2017.

У дисертаційному дослідженні вперше в українському літературознавстві здійснено комплексний аналіз прозової творчості В. Чемериса. Його доробок охоплює художньо-документальні, історичні, фантастичні, детективно-пригодницькі твори. У них письменник порушує філософські, психологічні, соціальні та політичні проблеми. Вправно обіграні події, незвичні зіставлення, контрастність у змалюванні персонажів, як і символічність хронотопу стали характерними ознаками його прозового письма. Важливу ідейно-композиційну роль у структурі художніх творів відіграють сновидіння, що також виконують сюжетно-композиційну й характеротворчу функцію. Типологія прози В. Чемериса розглядається крізь призму образу автора, що постає митцем, ізгоем, трикстером.

Ключові слова: поетика, історична проза, образ автора, хронотоп, топос.

АННОТАЦИЯ

Антоненко Т. А. Поэтика художественной прозы Валентина Чемериса. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.10.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени Г.С. Сковороды МОН Украины. – Харьков, 2017.

В работе осуществлен комплексный и системный анализ поэтики художественной прозы В. Чемериса. Это первое целостное исследование его творческого наследия, которое охватывает, кроме художественно-документальных, исторические, фантастические, детективно-приключенческие произведения. Различие таких понятий, как вымысел и домысел в историческом тексте, дало возможность выделить разновидности исторических романов писателя: историко-приключенческий, историко-художественный, художественно-документальный и историко-философский.

Художественные тексты В. Чемериса характеризуются богатством актуализованных языковых и речевых единиц, которые наделены фактором лингвопоэтического значения и подчеркивают модель мировосприятия автора.

Типология прозы писателя рассматривается сквозь призму образа писателя, который отображает и читательское восприятие, и формы проявления литературных концепций. Согласно такому подходу образ автора в художественной прозе В. Чемериса проявляется художником, изгоем, трикстером. Диапазон заинтересованности художника в текстах охватывает разнообразные сферы авторского нынешнего времени: события освободительной войны, трудовые будни, противостояние власти, осмысление роли выдающихся фигур в истории государства, собственное виденье своего жизненного пути.

Проза В. Чемериса пронизана и символическими описаниями времени и пространства: топосы степи, города, кургана, порога являются своеобразными категориями-микрокосмами, где персонажи живут по четко определенным и устоявшимся нормам. За образами-символами (кукушка, соловей, орел), кроме широкого значения, закреплено и узкое толкование, предопределенное сюжетом, – звучание, укорененное в индивидуально-авторском мировоззрении, реальном жизненном опыте писателя. Приоритетными в творчестве писателя стали опозитизируемые символы веры, надежды, любви, счастья, справедливости. Кроме того, автор в прозаических текстах раскрывает философские, психологические, социальные и политические проблемы.

Важную идейно-композиционную роль в структуре художественных произведений В. Чемериса играют сновидения, которые также выполняют сюжетно-композиционную и характерообразующую функцию. Смысловая нагрузка снов в каждом произведении сугубо субъективная.

Художественно-документальная проза В. Чемериса отмечена лиризмом, автор подает историю сквозь призму индивидуального опыта, о большинстве вещей пишет откровенно, смело изображает тогдашний и современный литературный процесс.

Хотя автор оставляет читателю право осуждать или одобрять, принимать или отбрасывать, увлекаться или презирать, однако благодаря ряду лингвостилистических приёмов он добивается роста или спада эмоционального напряжения, которое передается реципиенту и не оставляет его безразличным.

Непосредственность рассказа и откровенность в диалоге с читателем подчеркивают желание В. Чемериса быть ближе к нему, донести идеи воспитания высоконравственных ценностей, которые вызывают очарование не только его творчеством, а увлечение им как человеком, который создает и пропагандирует добро.

В научный оборот впервые введены неизвестные биографические факты (интервью с писателем). В диссертации прослеживается разноплановость тем, жанров, стилевых особенностей творчества В. Чемериса, которое, как доказано в работе, является выдающимся явлением украинской литературы второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: поэтика, историческая проза, образ автора, хронотоп, топос.

SUMMARY

Antonenko T. A. Poetics of literary prose by Valentyn Chemerys. – The manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Philological Studies. – Speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. — Kharkiv, 2017.

The thesis is carried out the comprehensive and systematic analysis of the literary creative poetics by V. Chemerys. This is the first exhaustive research of his creative heritage which includes the art documentary works, the historical and fantastic writing, detectives and adventures. The difference of such notions as invention and conjecture in a historical context permitted to distinguish the varieties of historical novels such as: historical-adventurous, historical-fiction literary, documentary and historical-philosophical.

The writer's prose typology is considered through the author's prism image. It displays the perception of a reader and the forms of literary conceptions.

The artistic and documentary prose by V. Chemerys is marked of lyricism, the author takes the story through the prism of individual experience, writes frankly about most things and describes courageously the modern literary process.

The unknown biographical facts (the interview with the writer) were firstly introduced into the scientific usage. The thesis traces the diversity of genres, topics, stylistic features of V. Chemerys's creative works as the outstanding event of the Ukrainian Literature of the second part of the XX – at the beginning of the XXI century.

Key words: poetics, historical fiction, author's image, chronotopos, topos.